

DOI:10.26104/NNTIK.2023.95.37.045

Насирдинова С.Ж., Жараибаев М.Д.

ДИНИЙ ЧӨЙРӨДӨГҮ ЭКСТРЕМИСТТИК АГЫМДАР ЖАНА АЛАРДЫН
АЗЫРКЫ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Насирдинова С.Ж., Жараибаев М.Д.

ЭКСТРЕМИСТСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ В РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЕ И ИХ
ОСОБЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ КЫРГЫЗСТАНЕ

S. Nasirdinova, M. Zharashbaev

EXTREMIST TRENDS IN THE RELIGIOUS SPHERE AND THEIR
FEATURES IN MODERN KYRGYZSTAN

УДК: 329.3(575.2)

Бул макалада азыркы Кыргызстандагы «диний экстремизм» түшүнүгү жана анын өзгөчөлүктөрү иликтенет. Диний экстремизм зомбулукту, экстремисттик идеологияны же басмырлоону актоо үчүн диний ишенимдерди колдонууну камтыган көрүнүш катары каралат. Изилдөөнүн алкагында Кыргызстанда диний экстремизмдин жайылышына өбөлгө болгон социалдык-экономикалык шарттар, саясий кырдаал жана диний чыр-чатактардын болушу сыяктуу факторлор талданат. Ошондой эле диний экстремизмге каршы туруу үчүн өкмөт жана коом тарабынан көрүлүп жаткан чаралар, анын ичинде мыйзам чыгаруу жана билим берүү демилгелери каралат. Диний экстремизм көрүнүшүнүн диний аң-сезим, диний идеология, бир гана туура диний окууну ишке ашыруу боюнча ишмердүүлүк сыяктуу негизги формаларын, ошондой эле диний-экстремисттик уюмдарды кошо алганда уюштуруу формаларын бөлүп көрсөтүү макаланын маанилүү аспектиси болуп саналат. Макаланын максаты азыркы Кыргызстандагы диний экстремизм түшүнүгү жана анын өзгөчөлүктөрү жөнүндө кыскача баяндама берүү болуп саналат. Бул изилдөөчүлөр, студенттер жана бул маселеге кызыккандар үчүн пайдалуу болушу мүмкүн.

Негизги сөздөр: дин, экстремизм, диний идеология, радикалдашуу, терроризм, радикалдык ишенимдер, зомбулук, экстремисттик риторика, алдын алуу, диний ураандар.

Данная статья исследует понятие «религиозного экстремизма» и его особенности в современном Кыргызстане. Религиозный экстремизм рассматривается как явление, связанное с использованием религиозных убеждений для оправдания насилия, экстремистских идеологий или дискриминации. В рамках исследования будут проанализированы факторы, способствующие распространению религиозного экстремизма в Кыргызстане, такие как социально-экономические условия, политическая обстановка и наличие религиозных конфликтов. Также будут рассмотрены меры, предпринимаемые правительством и обществом для противодействия религиозному экстремизму, включая законодательные и образовательные инициативы. Важным аспектом статьи является выделение основных форм проявления религиозного экстремизма, таких как религиозное сознание, религиозная идеология, деятельность по реализации единственно верного религиозного учения, а также организационные формы, включая религиозно-экстремистские организации. Целью статьи является предоставление краткого обзора о понятии религиозного экстремизма и его особенностях в современном Кыргызстане. Это может быть полезно для исследователей, студентов и всех интересующихся данной проблематикой.

Ключевые слова: религия, экстремизм, религиозная идеология,

радикализация, терроризм, радикальные верования, насилие, экстремистская риторика, профилактика, религиозные лозунги.

This article explores the concept of «religious extremism» and its features in modern Kyrgyzstan. Religious extremism is considered as a phenomenon associated with the use of religious beliefs to justify violence, extremist ideologies or discrimination. The study will analyze the factors contributing to the spread of religious extremism in Kyrgyzstan, such as socio-economic conditions, the political situation and the presence of religious conflicts. The measures taken by the Government and society to counter religious extremism, including legislative and educational initiatives, will also be considered. An important aspect of the article is the identification of the main forms of religious extremism, such as religious consciousness, religious ideology, activities for the implementation of the only true religious teaching, as well as organizational forms, including religious extremist organizations. The purpose of the article is to provide a brief overview of the concept of religious extremism and its features in modern Kyrgyzstan. This can be useful for researchers, students and anyone interested in this issue.

Key words: religion, extremism, religious ideology, radicalization, terrorism, radical beliefs, violence, extremist rhetoric, prevention, religious slogans.

Экстремизм адамзатка башка адамдардын үстүнөн бийлик кандайдыр бир материалдык пайда алып келе баштаган мезгилден бери белгилүү жана ушуга байланыштуу кандай гана жол менен болбосун өзүнүн асыл максатына жетүүгө умтулган адамдардын каалоосунун объектисине айланган. Ошол эле учурда аларды моралдык тоскоолдуктар, салттар, жалпы кабыл алынган жүрүм-турум эрежелери жана башка адамдардын кызыкчылыктары токтоткон эмес. Максат каражатты актады, бийликти эңсегендер эң катаал жана ашынган чараларды, анын ичинде физикалык жок кылуу жана жок кылуу, ачык зомбулук жана киши өлтүрүү сыяктуу чараларды колдонуудан тартынышкан жок.

Биринчи жолу «экстремизм» термини XIX кылымда Англияда колдонула баштаган. Алгач бул термин саясий басма сөздө колдонулуп, кийин Америка Кошмо Штаттарында жарандык согуш учурунда кеңири тараган. Ошентип, алардын душмандары ошол эле учурда Түндүк жана Түштүк өкүлдөрү деп аталат.

Кийинчерээк биринчи дүйнөлүк согуш учурунда бул түшүнүк Францияга өтө сол жана оң саясий күчтөрдүн каршылыгынын натыйжасында келген [1].

Диний ураандар терроризмдин маскировкасына айланды, ал эми диний жана саясий экстремизм этностор аралык жана конфессиялар аралык чыр-чатактардын, ошондой эле регионалдык сепаратизмдин пайда болушуна жана күчөшүнө өбөлгө түзөт. Бул көрүнүштөр бүткүл дүйнөлүк коомчулукка олуттуу коркунуч туудурат. Изилдөөлөргө ылайык, XX кылымдын 1960-жылдардын ортосунан бери бардык диний агымдардагы фундаменталдык кыймылдардын саны үч эсеге өскөн. Бүгүнкү күндө дүйнөдөгү бардык террористтик топтордун дээрлик төрттөн бири диний максаттарды көздөйт [2].

«Диний экстремизм» термини диний ишенимдерге негизделген өтө радикалдуу ишенимдердин жана практикалардын көрүнүштөрүн билдирет. Ал саясий, социалдык же диний максаттарга жетүү үчүн зомбулукту, экстремисттик риториканы же аракеттерди колдонуу менен мүнөздөлөт. Азыркы Кыргызстанда диний экстремизм анча чоң эмес. Бирок, байкаларлык көйгөй болуп саналат. Өлкөдө ислам басымдуулук кылат жана көпчүлүк мусулмандар орточо жана салттуу исламды колдонушат. Бирок, бул орточо мамиледен айрым четтөөлөр диний экстремизмдин күчөшүнө алып келиши мүмкүн [3]. Учурда биздин өлкө туруксуздук жана социалдык-экономикалык, ошондой эле саясий карама-каршылыктар менен мүнөздөлгөн татаал мезгилди башынан өткөрүп жатат.

Түзүлгөн кырдаалга байланыштуу биздин коомдо экстремисттик тенденциялардын өсүп жаткандыгын байкап жатканыбыз таң калыштуу эмес. Кыргыз Республикасында экстремизм азыркы кырдаалды туруксуздаштырууга өбөлгө түзүүчү негизги факторлордун бири болуп калууда. Бул аймактык бүтүндүккө жана конституциялык мыйзамдуулукка коркунуч келтирет. 2023-жылдын 24-февралында №40 «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын жаңы мыйзамы кабыл алынган [4].

Азыркы Кыргызстандагы диний экстремизмдин мүнөздөмөлөрүнө төмөнкүлөр кириши мүмкүн:

- Радикалдашуу: Жеке адамдар же топтор радикалдашуунун белгилерин экстремалдык ишенимдерге ээ болуу жана өз максаттарына жетүү каражаты катары зомбулукту жайылтуу аркылуу көрсөтүшү мүмкүн.

- Пропаганда жана жалдоо: Диний экстремисттер өз идеяларын лекция, интернет, социалдык медиа же башка байланыш каналдары аркылуу жигердүү жайылта алышат. Алар жаңы мүчөлөрдү, айрыкча, жаш жана аялуу адамдарды тартууга аракет кылышы мүмкүн.

- Террористтик актылар: Диний экстремисттер

мамлекеттик мекемелерге, өкмөт өкүлдөрүнө, каапырларга же башка диний топторго багытталган террордук актыларды жасашы мүмкүн.

- Идеологиялык конфликт: Диний экстремизм ар кандай диний топтордун ортосунда идеологиялык карама-каршылыктардын келип чыгышына өбөлгө түзүп, социалдык чыңалууну күчөтүп, зомбулукка алып келиши мүмкүн.

- Билим берүү системасына кийлигишүү: Диний экстремисттер өздөрүнүн идеологиялык көз караштарын билим берүү системасына, анын ичинде медреселерге киргизүүгө аракет кылышы мүмкүн же диний экстремисттик уюм коомдук же диний бирикмелер, же экстремисттик аракеттерди жүзөгө ашырууга байланыштуу соттун чечими менен тыюу салынган же жоюлган башка уюмдар катары аныкталат.

Эл аралык тажрыйбада колдонулган түшүнүктөрдү талдоодо «экстремисттик аракеттерге каршылык көрсөтүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында «зомбулук экстремизм» укуктук термин катары аныкталбагандыгын белгилей кетүү керек. Аны «экстремизмдин» бир түрү катары сыпаттаса болот, б.а. экстремалдык деп эсептелген жана зомбулукту, анын ичинде «терроризмге шыкак» катары күч колдонууну же пропагандалоону камтыган ар кандай көз караш. «Экстремизмдин» аныктамасы жок болгондуктан, «экстремизмди» «зордук-зомбулук» деп аныктоо чындыгында «зомбулук экстремизминин» маанисин түшүндүрбөйт. Ошентип, «зордук-зомбулук экстремизм» жөн гана «терроризм» жана «зордук-зомбулукка чакырууга» караганда кененирээк жана анча аныкталбаган термин болуп саналат жана өзгөчө бул термин колдонулган кылмыш иштеринде башаламандыктарды жаратат.

«Экстремизм» термини негизги кыйынчылыктар менен байланышкан татаал жана талаштуу теманы билдирет. Алардын бири экстремизмдин көрүнүшү деп эсептелген нерселердин чектерин аныктоо. Бул түшүнүк ар кандай кубулуштарды камтыйт. Аларды ар дайым «адеп-ахлак же мыйзам» боюнча бир беткей баалоого болбойт. Терминдин учурдагы ченемдик аныктамасы дайыма эле бактылуу деп эсептелбейт.

Мисалы, *улуттук кадыр-баркты кемсинтүү, жек көрүүчүлүктү козгоо, идеологиялык эксклюзивдүүлүктү жайылтуу жана башка ушул сыяктуу түшүнүктөрдү киргизүү суроолорду жаратат*. Албетте, мындай мүнөздөгү ар бир сөз кылмыш жоопкерчилигине тартыла турган кылмыш катары каралбашы керек. Саясат таануучу М.Краснов белгилегендей, бул талаштуу маселе. «Көп жылдык репрессиялык практика гана келечекте талкууланбай турган макалага ээ болууга мүмкүндүк берет. Бүгүнкү күндө аныктама берүү эмес, конкреттүү кылмыш үчүн жоопкерчиликти жүктөө туура болот» [5]. Борбор Азия өлкөлөрүндө

экстремизм менен күрөшүү чөйрөсүндө мыйзамдардагы кемчиликтер жана аны иш жүзүндө колдонууда кемчиликтер бар.

Экстремизм жаатындагы мыйзам базасынын окшоштугуна карабастан, өзгөчө постсоветтик өлкөлөрдүн арасында экстремизмдин деңгээли жана ага каршы аракеттенүү ыкмалары бул өлкөлөрдө ар башка экендигин белгилей кетүү маанилүү.

Кыргызстанда экстремисттик кылмыштардын көбөйгөнү байкалып, бул олуттуу тынчсызданууну жаратууда. Ошондой эле өлкөдө экстремизмдин «саясий, диний, улуттук жана идеологиялык экстремизм» сыяктуу өтө кооптуу формалары басымдуулук кылгандыгы кооптонууну жаратат. Француз юристи М. Леруа «экстремизм» терминин илимий кайрылууга киргизип, мындай саясий кыймылдардын негизги айырмасы алардын саясий идеалдарга абсолюттук ишенимди талап кылуусу экенин баса белгиледи. Ошол кездеги саясий аренада иштеп жаткан экстремисттик саясий күчтөрдүн мисалдары катары ал большевиктердин «*Кызыл экстремизмин*» жана монархисттердин «*ак экстремизмин*» айткан [6]. Экстремизм жөнүндө ойлоно турган башка көптөгөн түшүнүктөр бар. Бирок, азыр экстремизмдин ар кандай формаларын баса белгилөө керек болгон негизги темага кайрылалы. Экстремизмдин үч негизги формасы бар:

- Саясий;
- Улуттук;
- Диний.

Саясий экстремизм мамлекеттин саясий системасын өзгөртүүгө жана конституциялык түзүлүштү бузууга багытталган.

Улуттук экстремизм башка улуттардын эсебинен «өз элинин», анын экономикасынын, маданий баалуулуктарынын, тилинин ж.б. кызыкчылыктарын коргоочу катары чыгат.

Диний экстремизм өзүнүн же башка диндердин өкүлдөрүнө карата «фанатизмде» көрүнөт. Бирок, эреже катары, экстремизмдин эч бир түрү таза түрүндө көрүнбөйт [7]. Учурдагы кырдаалда саясий, улуттук жана диний көз караштардын өз ара байланышы дайыма бар.

Изилдөөчүлөр ХХ кылымдын аягындагы диний окуулардын жайылышын экзистенциалдык боштук – адамдардын жашоонун фундаменталдык баалуулуктарын сезбегендиги жана моралдык жана социалдык ориентациясынын жоголушу менен байланыштырышат. Бул биздин аң-сезимибизди ак жана кара сыйкыр, оккультизм, шаманизм, астралдык таасирлер жана ушул сыяктуу кубулуштар менен байланышкан чындык менен тыгыз байланышта. Бул адашкан жана чындыгы диний окууларга туура келбеген адамдардын акылын өздөштүрүүнүн жөнөкөй жолу. Ар кандай божомолдоочу жана көрөгөч компаниялардын пайда болушу көпчүлүк учурда бул кырдаалдан пайдаланып,

аларга жардам сурап кайрылган адамдардын коргологон абалынан пайдаланат. Мындай аныктамага жогоруда айтылган фанатизмден тышкары, башка диндерге карата пайда болгон диний экстремизм дагы кирет [8].

Бул биздин аң-сезимибизди ак жана кара магия, оккультизм, шаманизм, астралдык таасирлер жана башка ушул сыяктуу көрүнүштөр менен толуктоо менен түздөн-түз байланыштуу. Багытын жоготкон жана чындыгы диний окууларга туура келбеген адамдардын көңүлүн буруу – бул алардын акылын башкаруунун жөнөкөй жолу. Ар кандай көзү ачык компаниялар бул тактиканы көп колдонушат. Алардан жардам сураган адамдардын коргоосуз абалын колдонушат. Бул аныктамага башка динге карата мурда айтылган фанатизмди толуктап, диний экстремизм дагы киргизилген.

Диний экстремизм диний принциптер менен негизделген же диний иш-аракеттерди жаап-жашыруу менен колдонулган иш-аракеттерди билдирет. Анын негизги максат:

- саясий системаны күч менен өзгөртүү;
- бийликти басып алуу;
- мамлекеттин эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн бузуу;
- кастыкты жана жек көрүүчүлүктү козгоо.

Диний экстремизм көбүнчө демагогия менен коштолгон зордук-зомбулукка, ырайымсыздыкка жана агрессивдүүлүккө негизделген радикалдуу көз караштар жана аракеттер менен байланышкан. Коомдо экстремизмдин бул түрүнүн пайда болуу себептери болуп төмөнкүлөр саналат:

- Туруктуулукту начарлаткан жана келечектеги белгисиздикке алып келген *социалдык-экономикалык кризистер*.
- Бийликке ишенбөөчүлүктү жаратып, саясий туруксуздуктун атмосферасын түзө турган *саясий структуралардын бурмаланышы*.
- Калктын *олуттуу бөлүгүнүн жашоо деңгээлинин начарлашы*, бул нааразылыктын, үмүтсүздүктүн жана радикалдуу аракеттерге даярдыктын пайда болушуна алып келет.
- *Бийлик тарабынан ой жүгүртүү эркиндигин жана оппозицияны басуу*, бул демократиялык пикир билдирүү мүмкүнчүлүктөрүн чектеп, коомдо терс реакцияны жаратышы мүмкүн.
- *Улуттук эзүү*, бир улуттук топ экинчисин басып же кысымга алса, бул улутчулдук жана экстремисттик маанайды жаратышы мүмкүн.
- Өз максаттарына жетүүнү тездетүүнү көздөгөн жана экстремисттик ыкмаларды колдонууга *даяр саясий партиялардын жана диний топтордун лидерлеринин дымагы* [9].

Диний экстремизмдин негизги максаты – өз динин негизги дин катары орнотуу жана башка диний ишенимдерди «зордук-зомбулук же мажбурлоо» аркылуу алардын ишеним тутумун кабыл алуу. Айрым

чечкиндүү экстремисттер өзүнчө «мамлекет» түзүүнү көздөшөт, анда мыйзамдар жана эрежелер бардык жарандар үчүн милдеттүү болгон диндин принциптерине жана талаптарына негизделет. Диний экстремизмди көбүнчө «диний фундаментализм» менен чаташтырышат, ал өзүнүн «чыныгы имиджин» калыбына келтирүү үчүн башка маданияттардын жаңылыктарын жана таасирин четке кагуу менен өзүнүн цивилизациясынын фундаменталдык негиздерин калыбына келтирүүгө умтулат [10].

Экстремизмге каршы чараларды иштеп чыгууда бул терс көрүнүштүн пайда болушунун бир нече себептерин эске алуу зарыл. С.Л. Сибиряковдун пикири боюнча, коомдун жүрүм-турумундагы бардык чектөөлөр «көп факторлор менен шартталган, бирок, аларды жалпылап көрсөк, таасирдин эки негизги булагын ажыратууга болот: үй-бүлө жана коом» [11; 12]. Өзүнүн адаттагы жашоо образын өзгөртүүгө аргасыз болгон миллиондогон адамдардын жашоо сапатынын төмөндүгү, жумушсуздуктун жогорку деңгээли жана базалык муктаждыктарды канааттандырбоо менен байланышкан ачуулануу, бул Кыргызстанды жана Борбордук Азиянын көптөгөн өлкөлөрүн каптаган системалуу кризистин кесепети болуп саналат.

Кыязы, көптөн бери экстремизмдин ар кандай формаларынын булагы болуп кала берет. Ошондуктан, бул кубулушту кылдаттык менен изилдөө, анын көрүнүштөрүнө көз салуу жана ага каршы күрөшүү үчүн натыйжалуу социалдык стратегияларды иштеп чыгуу маанилүү. Учурдагы кырдаалды талдоо дагы эле үмүт берет. Анткени, анын заманбап өнүгүүсүнүн маанилүү этаптарында мамлекет тарабынан олуттуу каталардын жоктугун белгилөөгө болот. Бирок, бул эс алууга болот дегенди билдирбейт.

Залужный А.Г. экстремизмдин себептери социалдык-экономикалык кризистерге, саясий институттардагы дисбаланска, жашоо деңгээлинин кескин төмөндөшүнө, калктын кыйла бөлүгүнүн социалдык келечегинин начарлашына байланыштуу деп эсептейт. Ал ошондой эле коомдо меланхолия жана социалдык нааразычылык сезимдеринин үстөмдүгүн:

- жашоонун толук эместигин;
- келечектен коркууну;
- бийлик тарабынан оппозицияны жана башкача пикирлерди басууну;
- инсандын мыйзамдуу демилгелерине бөгөт коюуну;
- улуттук эзүүнү;
- лидерлердин жана саясий партиялардын умтулууларын жана саясий ишмердүүлүктө экстремалдык ыкмаларды колдонууну көрсөтөт [13].

Кыргыз мамлекеттик университетинин изилдөөчүсү Нурлан Наматовдун пикиринде «диний экстремизм» деген түшүнүк динге негизделген же «динчилдик» деп маскараланган жана саясий системаны күч

менен өзгөртүүгө, бийликти басып алуу үчүн күч колдонууга, мамлекеттин эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн бузууга, диний кастыкты жана жек көрүүчүлүктү козутууга багытталган иш-аракеттерди билдирет. Диний экстремизм зордук-зомбулук, өтө ырайымсыздык, агрессивдүүлүк жана демагогияны колдонуу менен мүнөздөлгөн экстремалдык диний көз караштарга жана аракеттерге берилгендикке негизделген [14]. В.А. Бурковскаянын көз караштары «диний экстремизм» бир нече өз ара байланышкан формаларда көрүнгөн социалдык көрүнүш экенин көрсөтүп турат:

- «диний аң-сезим;
- диний идеология;
- бир гана туура диний окууну жүзөгө ашырууга багытталган иш-аракет;
- диний ишенимдерди ишке ашыруунун уюштуруу формалары, өзгөчө тоталитардык секталар сыяктуу диний-экстремисттик уюмдар» [15].

Акыркы жылдары этностор аралык мамилелердин теориясында жана практикасында экстремалдык көз караштарга жана методдорго ыктоо менен көрүнгөн улуттук же этностук негиздеги экстремизм Кыргызстандын бүтүндүгү үчүн өзгөчө коркунучту жаратууда. Анын тарапкерлери бир улуттун кызыкчылыктарын жана укуктарын коргоо позициясынан чыгып, башка элдердин укуктарын ачыктан-ачык тебелеп-тепсеп жатышат. Алардын идеологиясы – согушчан улутчулдук; алардын саясаты – этникалык артыкчылык жана тигил же бул түрдөгү зомбулук, ошондой эле сепаратизм. Улуттук (этникалык) экстремизм – ХХ жана ХХI кылымда кеңири тараган экстремизмдин түрлөрүнүн бири. Этникалык улутчулдук эбегейсиз зор күчкө ээ жана алдын ала божомолдонбойт. Ал эми этникалык чыр-чатактар көптөгөн өлкөлөр жана региондор үчүн чыныгы көйгөйгө айланды. Тарыхый өнүгүүдө, ошондой эле акыркы мезгилде диний негиздеги экстремизмдин көрүнүшү өзгөчө орун алган. Ал бир нече жолу эл аралык жана ички чыр-чатактарга себеп болгон. Ошондой эле террористтик иштин негизи жана себеби катары кызмат кылган.

Диний негиздеги экстремизм же көп учурда туура эмес колдонулган «диний экстремизм» түшүнүгү өзүнүн көз караштарын жайылтуу жана өз максаттарын ишке ашыруу боюнча диний окууларды жана иш-аракеттердин ыкмаларын ашкере чечмелөөнү жактоо менен мүнөздөлөт. Мындай экстремизмдин мүнөздүү өзгөчөлүгү катары башка пикирге өтө:

- сабырсыздык;
- өзүнүн эксклюзивдүүлүгүн;
- жана айланасындагылардан үстөмдүгүн үгүттөө болуп саналат.

Бул мамлекеттин туруктуу жашоосу үчүн сөзсүз коркунуч жаратат.

Мындай бирикмелерди контролдоодо жана алардын негизги максатын жана ишин аныктоодо мамлекеттин ролу маанилүү. Чындыгында, көптөгөн чыртактар дал ушул бирикмелердин жана уюмдардын, айрыкча, ваххабизм жана башка белгисиз мусулман агымдары менен эч кандай байланышы жок чыныгы исламга терс мамилени калыптандырган радикалдуу ислам агымдарынын айынан келип чыгат. Ислам экстремизминин жайылышына экономикалык, социалдык-маданий, психологиялык деградация өбөлгө түзөт. Кыргызстандын калкынын көпчүлүгү ислам динин тутушат. Жаштарды тарбиялоодо исламдын агартуучулук жана жаратмандык ролу чоң. Дал ушул анын руханий, адеп-ахлактык потенциалы толук пайдаланылышы керек.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргыз Республикасында ислам экстремизминин коркунучун азайтуу үчүн бир нече сунуштарды берүүгө болот:

1. Калкта бекем ишенимдерди жаратуу, исламдын туруктуу баалуулуктарын бузгандар менен күрөшүү үчүн көрсөтмөлөрдү анык жана так аныктоо.

2. Диний табынуу ишмерлери телекөрсөтүүдө жана радиодо экстремалдык, диний экстремисттик агымдардын өкүлдөрү менен талаш-тартыш жүргүзө билиши керек.

3. Интернетте жана жалпыга маалымдоо каражаттарында жарыяланган диний экстремисттик уюмдардын диверсиялык иштерине ай сайын сереп берүү.

4. ЖОЖдорго «Студент жаштар диний экстремизмге каршы» аталышындагы атайын курсун киргизүү.

5. Кыргызстандын Ислам диниятчылары республиканын калкынын дин кызматчыларына болгон муктаждыктарын тейлөө үчүн зарыл болгон сабаттуу, квалификациялуу кадрларды даярдоого толук жөндөмдүү.

6. Борбордук Азиянын диний ишмерлери менен биргеликте бардык диний уюмдардын ишмердүүлүгүнө кылдат каршылык көрсөтүү. Мындай күрөштү парламентарийлер, укук коргоо органдарынын кызматкерлери, журналисттер, дин кызматкерлери биргелишип жүргүзүшү керек.

Адабияттар:

1. Залужный А.Г. Экстремизм: современные представления об общественной опасности / А.Г. Залужный, Т.Н. Беляева // Современное право. – 2012. – № 6. – С. 7-10.
2. Верховский А.М. Государство против радикального национализма, что делать и ничего не делать. – М., 2002. – С. 27.
3. Экстремизм в современном обществе Кыргызстана. - [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.gezitter.org/society/22933_ekstremizm_v_sovremennom_obschestve_kyrgyzstana/ (дата обращения 1.05.2023г.).
4. О противодействии экстремистской деятельности [Электронный ресурс]: закон Кырг. Респ (в ред. Законов Кырг. Респ. 24 фев. 2023 г. №40// Информационно-правовая система «ТОКТОМ мамлекет Про». – Режим доступа: http://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. (дата обраш.11.08.23).
5. Политический экстремизм и права человека. 20 Июля 2010 - Краснов Михаил Александрович - Международный экстремизм и терроризм. – Режим дост. // <http://www.ekstremizm.ru/publikacii/mejdunarodnyy-ekstremizm/item/479-politicheskiy-ekstremizm-i-prava-cheloveka> (дата обр. 11.08.23).
6. Макаров Н.Е. Понятие и идеология экстремизма в современных условиях / Н.Е. Макаров, Ц.С. Дондоков // Закон и армия. 2005. – № 11.
7. Тамаев Р.С. Экстремизм и национальная безопасность. Правовые проблемы. – М., 2009 или 2017. – С. 21.
8. Кобец П.Н. Основные факторы, способствующие совершению преступлений экстремистской направленности со стороны религиозных тоталитарных сект, действующих в России // Рос. Следователь. – М., 2007. – № 22.
9. Залужный А.Г. Экстремизм. Сущность и способы противодействия. // Современное право. – М., 2002. – № 12.
10. Религиозный экстремизм. – Режим доступа: // <http://www.ekstremizm.ru/baza-znaniy/item/23-religioznyy-ekstremizm> (дата обращения 11.08.23)
11. Тамаев Р.С. Борьба с экстремизмом: необходимо международное сотрудничество. // Законность. – М., 2007. №6.
12. Мартыненко Б. Политический терроризм: Понятие, признаки, классификация // Северо-Кавказский юридический вестник., 1999. – №7. – С. 66-74.
13. Залужный А.Г. Экстремизм: современные представления об общественной опасности / А.Г. Залужный, Т.Н. Беляева // Современное право. – М., 2012. – № 6.
14. Наматов Н. Религиозный экстремизм в Центральной Азии». – Режим доступа: // http://www.ca-c.org/datarus/namatov_shtml (дата обращения 11.08.23).
15. Бурковская В.А. Актуальные проблемы борьбы с криминальным религиозным экстремизмом в современной России. – М., 2005. – 8 с.